

Brijpatronen

In 1936 verbruikten boeren en landarbeiders de meeste calorieën, schrijvers en klerken hadden het minste aantal calorieën nodig. De samenstelling van de dagelijkse maaltijd verschilde dan ook behoorlijk per beroepsgroep.

'Brij, brij, brij/Achttien moal ien e week/En aaltied gelieke nei', gaat een oud Gronings rijmpje. Achttien maal pap, driemaal per dag op doorde-weekse-dagen, 's ochtends, 's middags en 's avonds. Alleen op zondag schafte de pot wat anders. De volkskundige Jozien Jobse-van Putten haalt het rijmpje aan in haar cultuurgeschiedenis van de dagelijkse maaltijd.

Pap en pannenkoeken

In de tweede helft van de negentiende eeuw aten ook in het Limburgse Klimmen de arbeiders bij het eerste en tweede ontbijt, om zes uur en negen uur 's morgens, pap. Wel met bier. Arbeiders in Friesland en Drenthe namen 's morgens pannenkoeken, veelal van boekweit. De boerenarbeiders uit het Zeeuwse Westkapelle aten 's morgens aardappelen met brood en slappe koffie. De aardappelen in het ontbijt waren meestal overgehouden van de vorige dag. Men at ze opgewarmd met wat melk, water of vet. In andere streken stond er ook wel brood met kaas en koffie op het menu. Maar brood bij het ontbijt was volgens Jobse geen regel.

Gestampte aardappelen

De warme hoofdmaaltijd bestond overwegend uit aardappelen. Die maaltijd bestond op het platteland van Friesland uit twee gangen: eerst aardappelen met wat rundvlees, vervolgens melkbrij. 's Winters aten de boeren de aardappelen gestampt met veel spek en vet. Eens per week kwamen er grauwe of groene erwten op tafel, opgediend met gekookt spek. De warme maaltijd van de Friese landarbeider leek erg op die van de boer. Aardappelen vormden de hoofdmoot. De maaltijd werd op smaak gebracht met een saus van kookvocht, meel, vet en azijn of mosterd, of met een saus van aardappelwater, meel en melk. Het top punt van luxe was een saus met gedroogd,

gezouten of gerookt spek en spekvat. Ook in Zeeland was een warme maaltijd met aardappelen gebruikelijk. In enkele streken volgde op een eerste gang met aardappelen een tweede gang met pap, soms ook brood, met spek of vlees en daarbij slappe koffie. Kwamen in beteren doen, of beschikte men over wat grond of een mestvarken, dan werden de aardappelen vaker gegeten met dierlijke producten als vet, spek en vlees.

Arbeidersbudgetten

De uitgaven aan brood vergden veel van het huishoudbudget van de arbeider in de negentiende eeuw, blijkt uit de analyse van een groot aantal historische arbeidersbudgetten, gemiddeld zo'n 20 procent. Aardappelen namen 11 procent, groenten, zuivel, vlees en vis, suiker, koffie en thee nog eens 26 procent. Bij elkaar was het aandeel van voedingsmiddelen in de bestedingen 58 procent (1852–1863). Vervolgens verminderde het aandeel van voedingsmiddelen in het huishoudbudget snel dankzij stijgende lonen en het verdwijnen van accijnzen op voedingsmiddelen. Rond 1890–1910 lag in de Hollandse steden dit aandeel tussen 44 en 49 procent, op het platteland lag het tussen 52 en 59 procent. Een steeds groter deel van de arbeiderslonen werd besteed aan industrieproducten en aan diensten als onderwijs en huisvesting.

Caloriebehoefte

Halverwege de jaren dertig van de twintigste eeuw was het aandeel van voedingsmiddelen in het huishoudbudget al gezakt tot 29 procent. De huur en inrichting van de woning namen nog eens 28 procent, kleding 9 procent en verzekering en belasting 13 procent. Deze voedingsaandelen verschilden sterk met de hoogte van het budget. De laagste inkomens besteedden 44 procent van het

budget aan voeding, de hoogste inkomens niet meer dan 12 procent. Huisvesting, kleding en lichamelijke verzorging namen, ongeacht het budget, een vrijwel gelijk deel. De caloriebehoefte verschilde per beroepsgroep. Mensen met de zwaarste beroepen namen de meeste calorieën tot zich. Hoofdarbeiders hadden per volwassenequivalent – een man van 15 tot 60 jaar – de minste calorieën nodig (3 180 calorieën per dag), gevolgd door de handarbeiders (3 260 calorieën dag). Landarbeiders gebruikten 3 420 calorieën, boeren 3 965 calorieën. Het voedselpakket van de landarbeider was het meest calorie-efficiënt samengesteld. Per bestede voedingsgulden kreeg hij de meeste calorieën (9 250 calorieën), meer dan de boeren (8 340 calorieën), de handarbeiders (7 250 calorieën) en de hoofdarbeiders (6 610 calorieën).

Huishoudboekjes

Bovenstaande gegevens zijn genomen uit het CBS Budgetonderzoek van 1936. Dit budgetonderzoek vond plaats bij 598 gezinnen met in totaal 2 951 personen in 119 gemeenten verspreid over het land. Deze gezinnen vulden 52 weken lang huishoudboekjes in, waarin zij nauwgezet gezinsinkomsten en -uitgaven invulden, aanvankelijk in weekboekjes, later in maandboekjes. Representatief was het onderzoek overigens niet. Gezinnen uit de grote gemeenten ontbraken onder de responsgezinnen, evenals de groep allerlaagste inkomens (minder dan 800 gulden per jaar). Verder waren eenpersoonshuishoudens niet opgenomen in het onderzoek, waren tweepersoonshuishoudens verondervetegenwoordigd en waren grote gezinnen in het onderzoek oververtegenwoordigd.

Koolhydraten

Hoe meer er van het budget aan voeding werd besteed, hoe groter het verbruik was van koolhydraten, vetten, caroteen, vitamine C en dierlijke vetten. En bovendien: hoe hoger de bestedingen aan voeding, hoe groter het deel was dat werd uitgegeven aan groenten en fruit, dranken, suiker, koffie en thee, vlees en vleeswaren en dierlijke vetten. De samenstelling van de voedselpakketten

verschilde dan ook. Brood voorzag in alle beroepsgezinnen in verreweg het grootste deel van de calorieën: per dag tussen 1 000 tot 1 150 calorieën, gemiddeld zo'n derde van alle benodigde calorieën. Ten opzichte van de handarbeiders haalden de landarbeiders hun extra calorieën voor een deel uit de consumptie van bonen, rijst en aardappelen, maar ook uit dierlijke vetten. De bijna 800 calorieën die boeren dagelijks meer verbruikten dan hoofdarbeiders haalden ze uit de consumptie van brood, bonen en rijst, aardappelen, vlees, vis en melk, maar met name uit het meerverbruik van (dierlijke) vetten. De geringere calorie-inname van hoofdarbeiders ten opzichte van handarbeiders kwam door een geringer broodverbruik. Daarentegen aten zij iets meer groenten en fruit, suiker, koffie en dierlijke vetten.

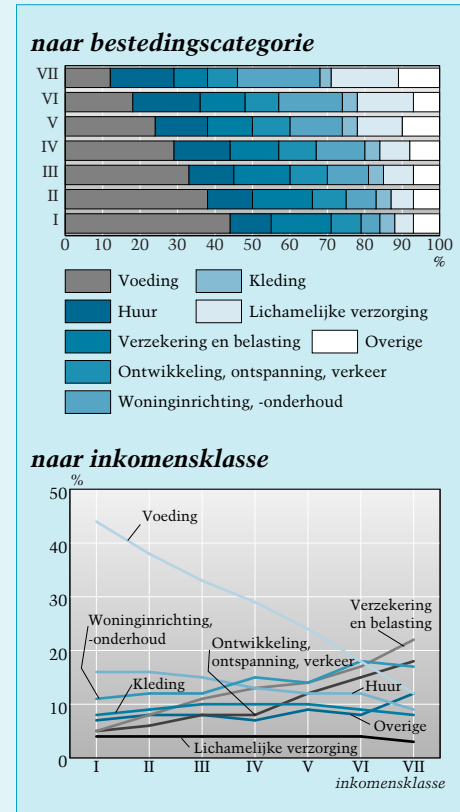
Ontspanning en verkeer

Grote verschillen in de besteding aan voeding naar de hoogte van het inkomen zijn er thans niet meer. De uitgaven voor voeding nemen gemiddeld 17 procent van het huishoudbudget, ongeacht de hoogte van dit budget. Ook aan kleding en hygiëne besteden de rijkste en de minst rijke huishoudens een nagenoeg even groot deel van het huishoudbudget. Groot zijn daarentegen de verschillen in de uitgaven aan de woning en aan ontwikkeling, ontspanning en verkeer. De hoogste inkomens geven daar 32 procent van hun budget aan uit, de laagste inkomens 43 procent. De uitgaven voor ontwikkeling, ontspanning en verkeer zijn voor de hoogste en laagste inkomens 27 procent en 35 procent.

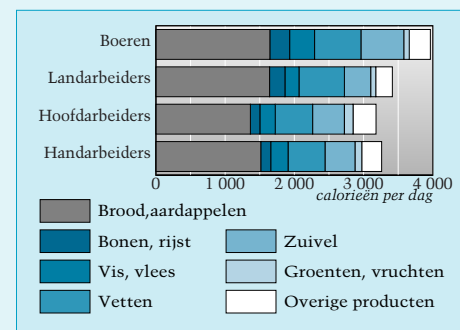
Ronald van der Bie

CBS, *Huishoudrekeningen van 598 gezinnen uit verschillende delen van Nederland*. ('s-Gravenhage 1938)
Jan Luiten van Zanden, Arthur van Riel, *Nederland 1780–1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*. (Z.p., 2000)
J. Jobse-van Putten, *Eenvoudig maar voedzaam. Cultuurgeschiedenis van de dagelijkse maaltijd in Nederland*. (Nijmegen 1995)

Bestedingen van huishoudens, 1936

Samenstelling voedselpakket naar beroepsgroep, 1936

Kosten calorie-inname per beroepsgroep, 1936

